

PAPER DETAILS

TITLE: İdrîs-i Bidlîsî'nin Hest Bihist'inin iki tip nüshasının karşılaştırılması

AUTHORS: Mehmet KOÇ

PAGES: 708-726

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2607732>

43. İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'inin iki tip nüshasının karşılaştırılması

Mehmet KOÇ¹

APA: Koç, M. (2022). İdrîs-i Bidlîsî'nin Heşt Bihişt'inin iki tip nüshasının karşılaştırılması. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 708-726. DOI: 10.29000/rumelide.1164883.

Öz

II. Bayezid'in (1447-1512) talimatı ile Osmanlı İmparatorluğu'na yakışır bir tarih kitabı olarak İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520) tarafından Farsça kaleme alınan Heşt Bihişt (Sekiz Cennet), Osmanlı tarihi kaynakları açısından önemli bir eser niteliğindedir. Bir mukaddime, sekiz ketibe ve bir hatimeden oluşan bu eser, bugüne kadar hak ettiği değeri ve ilgiyi görmediğinden bir bütün olarak neşredilmemiş ve Türkçeye çevrilmemiştir. Bu çalışmada A ve B tipi şeklinde kategorize edilmiş olan iki nüshaya örnek olarak incelenen ve müsvedde nüsha olduğu kabul edilen B tipi nüsha Esed Efendi 2199 ile temize çekilmiş olan A tipi nüsha Nuruosmaniye 3209'un beşinci ve altıncı ketibeleri karşılaştırılmıştır. A tipi nüshaların, saraydaki vakanüvisler tarafından ağır eleştirilere maruz kaldığı görülmüştür. Bidlîsî'ye yöneltilen eleştirilerin başında ise karmaşık bir dil kullanması ve gereksiz uzatmalara yer vermesi gelmiştir. II. Bayezid'e sunulan A tipi nüsha ile Yavuz Sultan Selim'e sunulan B tipi nüsha arasındaki karşılaştırmadan da anlaşılacağı üzere Bidlîsî'nin bu eleştirileri dikkate aldığı ve temize çekilen nüshada hem hacim hem muhteva bakımından değişikliklere gittiği görülmüştür. Bidlîsî'nin, eserin nazım bölümlerinin çoğunda ister İranlı ister Arap olsun isim ve kaynak zikretmeden başka şairlerden alıntı yapmış olduğu tespit edilmiştir. Bidlîsî'nin, eserini anlam ve etki bakımından güçlendirmek amacıyla sıkça ayetlere vermesinin yanı sıra hadislere de başvurduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: İdrîs-i Bidlîsî, Heşt Bihişt, Osmanlı İmparatorluğu, II. Bayezid

Comparison of two types of copies of İdrîs-i Bidlîsî's Hasht Behesht

Abstract

Hasht Behesht (Eight Heavens) was written in Persian by İdrîs-i Bidlîsî (1457-1520) as a history book worthy of the Ottoman Empire, with the instruction of Bayezid II (1447-1512), and it represents a significant work in terms of Ottoman historical sources. Since this work, which consists of one introduction, eight inscriptions, and one epilogue, has not been appreciated as much as it deserves, it has not been published as a whole and translated into Turkish. This study, which categorizes two copies as the A-type and B-type, compares the fifth and sixth inscriptions of Esed Efendi 2199, which is acknowledged as an example of the A-type copy draft, and the Nuruosmaniye 3209, the B-type engrossed copy. It is seen that the A-type copies were subjected to heavy criticism by the chroniclers in the palace. The primary criticisms towards Bidlîsî include that he used complex language and covered unnecessary details. As it can be understood from the comparison between the B-type copy presented to Bayezid II and the A-type copy presented to Selim I, Bidlîsî took these criticisms into account and made changes in both volume and content in the engrossed copy. It has been found that Bidlîsî has quoted other poets, whether Iranian or Arabic, in most of the verse parts of the work,

¹ Doktora Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı (Kırıkkale, Türkiye), mehmetkoch78@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2966-3345 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 07.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164883]

without mentioning names and sources. It has been seen that Bidlîsî frequently refers to verses from Quran and hadiths in order to strengthen his work in terms of meaning and influence.

Keywords: İdris-i Bidlîsî, Hasht Behesht, Ottoman Empire, Bayezid II

Giriş

Münşi, ilim insanı, edebiyat ehli ve siyasetçi gibi çok yönlü bir kişiliği bulunan İdris-i Bidlîsî'nin II. Bayezid'in isteği üzerine kaleme aldığı Heşt Bihişt isimli eseri onun tarih yazarlığı ön plana çıkaran en önemli eserlerindendir. Heşt Bihişt aynı zamanda 16. yy. Osmanlı tarihi kronikleri arasında da önemli bir yere sahiptir. Akkoyunlu devletinde münşilik görevinde bulunmuş olan Bidlîsî bu devletin Safeviler tarafından sona erdirilmesi üzerine İran'ın o günkü başkenti Tebriz'den çıkarak Osmanlı'nın imparatorluk merkezi İstanbul'a gelmiştir. Geliştirdiği patronaj ilişkileri sayesinde İstanbul'da saraya girmeyi başarmış ve padişahın talimatı ile başladığı Heşt Bihişt'i (Sekiz Cennet) otuz ayda tamamlamayı başarmıştır. Farsça kaleme alınan bu eserin bir bihişt'ini (cennetini) bir Osmanlı padişahının hayatına tahsis etmiştir.

Eserin Arapça ismi Kitâbü Şifâtî's_-s_emâniyye fi zikri'l-ķayâşireti'l-'Os_mâniyye'dir. Eserin metninin hatime bölümünü çalışan Başaran, 976 ve 980. beyitlerde Heşt Bihiş başlığına münhasıran şu ifadelerin yer aldığını kaydetmiştir (Başaran 2000, s. 41):

“Kalem anahtarıyla, sekiz babda, sekiz cennetin kapılarını açtım. Medih ve anlatım kitabı sekiz olunca eserin adı, onun behiştlerinin sayısından alındı. Ebedî cennetler sekiz olunca, manalarla dolu bu sekiz bölüm de onun benzeri oldu. Gönüllerin hoşuna giden mana ve lafızları ile o, cennetin, suret âlemindeki benzeri oldu.”

II. Bayezid devri dâhil ilk sekiz padişahın saltanat dönemini ele aldığı için Heşt Bihişt (sekiz cennet) adıyla şöret bulmuştur. Heşt Bihişt, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan II. Bayezid devri sonlarına kadar Osmanlı tarihini ele almaktadır. İdris-i Bidlîsî eserin giriş kısmında, II. Bayezid'in herkesin rağbet edeceği “belâgath, zarif ve latîf” bir tarih kitabı yazmasını emretmesi üzerine eserini telifে başladığını ifade etmiştir.

Eserini otuz aylık bir çalışma sonunda 912 (1506) yılında tamamlayarak karşılığında 50.000 akçe inâm aldığı da bilinmektedir. Bunun yanı sıra her cüzü yazdıķça II. Bayezid'in övgüsüne mazhar olmuştur. Bununla birlikte İdris-i Bidlîsî, daha sonra hac için gittiği Mekke'de yazmış olduğu ve kitabının sonuna eklediği “şikâyetnâme”sinde, kendisine verilen sözlerin yerine getirilmediği gerekçesiyle VIII. bölümü tamamladıktan sonra bunun hatime ve dibace kısmını kaleme almadığını da belirtmiştir (Özcan, 1998, s. 273).

Eserin yurt içinde ve yurt dışı kütüphanelerinde gerek müellifi ve gerekse müstensihler tarafından intinsah edilmiş nüshaları mevcuttur. Bu nüshaların bir kısmı tam iken yani bir mukaddime sekiz ketibe ve bir hatimeden oluşurken diğeri bazılarının bazı bölümleri eksiktir. Bu eser üzerine şimdiye kadar çeşitli dönemlerde birtakım çalışmalar yapılmış olmakla beraber hiçbir Heşt Bihişt'in tamamını kapsamamaktadır.

Bu çalışmanın amacı bugüne kadar Heşt Bihişt üzerine yapılmış olan metin tashihi ve çevirilerinde göz ardı edilmiş olan müsvedde nüshanın eserin incelemesi ve anlaşılmasında sağlayacağı yarar ve önemi ortaya koymaktır. Zira müellifin gerek iki ayrı padişahla geliştirdiği patronaj ilişkileri ve gerekse

saraydaki akranlarının eleştirileri neticesinde yaptığı düzeltmeler göz ardı edilemeyecek kadar fazladır. İki nüshanın V. ve VI. ketibelerinden sunulan örneklerle metin arasındaki dil ve anlatım farklılıkları ortaya konmuştur. A nüshalar arasındaki farklılıklar her sayfada genellikle birkaç kelime veya ifade ile sınırlı iken özellikle B tipi olan Esed Efendi 2199 nüshası ile A tipi nüsha olan Nuruosmaniye 3209 nüshası arasındaki farklılıkların hemen her sayfada paragraf düzeyinde düzeltme ihtiva etmektedir. Bu bakımdan iki ketibede yer alan dastanlardan sunulan örneklerle bu farklılıklar açık bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Heşt Bihişt'in İçeriği

Nuruosmaniye kütüphanesi 3209 nüshaya göre eser; bir mukaddime, "ketibe" adıyla her biri bir padişaha ayrılmış sekiz bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır. Her bölüm, 50-100 beyit arasında değişen önsöz niteliğinde bir mesneviyle başlamaktadır. Bu bölümler de kendi içinde girişler, alt başlıklar ve sonuçlara ayrılmaktadır.

Mukaddime: Tali'a başlıklı mukaddime kısmı; tarih ilmi ele alınan Mukaddime-i Suğra ve Osmanlı devleti ile faziletleri hakkında bilgilere yer verilen Mukaddime-i Kübra olarak iki bölüm şeklinde hazırlanmıştır.

Birinci Ketibe: Osman Gazi Dönemi (1299-1326) yazılmıştır. Bir tali'a, iki mukaddime, on dört dâstân ve bir hatimeden oluşmaktadır. Tali'a, Osmanlıların kökenini; Mukaddime-i Ula Osmanlıların ilk savaşları ile Osmanlı-Selçuklu ilişkilerini; Mukaddime-i Kübra Osman Gazi'nin tahta çıkışını ve dönemindeki hükümdarlarını konu edinmektedir. On dört dâstândan ilk altı dâstân Osman Gazi'nin tahta çıkışından önceki savaş ve fetihleri; kalan sekiz dâstân ise Osman Gazi'nin tahta çıkışından sonraki olayları ele almaktadır. Hatime, Osman Gazi'nin ölümü hakkındadır.

İkinci Ketibe: Orhan Gazi Dönemi (1326-1359) yazılmıştır. Bir tali'a, iki mukaddime ve on sekiz dâstândan oluşmaktadır. Yönetimin Orhan Gazi'ye geçiş nedenleri tali'a kısmında; Orhan Gazi'nin vasıfları Mukaddime-i Ula'da; Orhan Gazi'nin tahta çıkışı ile dönemindeki hükümdarları Mukaddime-i Saniye'de; Orhan Gazi'nin savaş ve fetihleri dâstânlar kısmında konu edinmiştir.

Üçüncü Ketibe: I. Murad Dönemi (1359-1389) yazılmıştır. Bir tali'a, iki mukaddime ve on sekiz dâstân'dan oluşmaktadır. Tali'a'da Murad'ın tahta çıkışı ve hikmetleri; birinci mukaddimede cülusundan, ikinci mukaddimede ise dönemin hükümdarlarından bahseder. On sekiz dâstânda Sultan Murad'ın gaza ve fetihleri konu edilmektedir.

Dördüncü Ketibe: Yıldırım Beyazıt Dönemi (1389-1403) hakkındadır. İki mukaddime ve on altı dâstân'dan oluşmaktadır. Mukaddimeler, Yıldırım Beyazıt'ın tahta çıkışını; dâstânlar bu padişah döneminde meydana gelen olayları anlatmaktadır.

Beşinci Ketibe: I. Mehmed Dönemi (1403-1421) hakkındadır. Bir mukaddime, yirmi sekiz dâstân ve bir hatimeden oluşmaktadır. Mukaddime'de padişahın tahta çıkışı; dâstân'larda I. Mehmed'in padişahlığı ile dönemindeki olaylar; hatime'de ise I. Mehmed'in ölümü konu edinmiştir.

Altıncı Ketibe: II. Murad Dönemi (1421-1451) konu edinmiştir. İki mukaddime ve yirmi dört dâstân'dan oluşmaktadır. Mukaddimelerde tahta çıkış, cülusu ile dönemin hükümdarları ele alınmıştır. Yirmi dört dâstânda ise gaza ve fetihleri anlatılmıştır.

Yedinci Ketibe: II. Mehmet Dönemi (1451-1481) hakkındadır. Bir mukaddime, bir kalb, iki cenah ve yirmi dokuz dâstân'dan oluşmaktadır. İki talia'dan oluşan mukaddime birinci talia'da II. Mehmed'i tahta çıkışı; ikinci talia'da dönemindeki sultanlar ve bilim insanları yazılmıştır. Kalb'de II. Mehmed'in gücü, ordusu, seferleri konu edinmiştir. Birinci cenahta II. Mehmed'in çocukları; ikinci cenahta vezir ile komutanlar; dâstân kısmında Müslüman ve gayrimüslimler ile yapılan savaşlar yazılmıştır.

Sekizinci Ketibe: II. Beyazid Dönemi (1481-1512) hakkındadır. Bir mukaddime, bir kalb, iki ba's'dan oluşmaktadır. Mukaddime, II. Bayezid'in saltanata geçişini sağlayan meziyetleri ile diğer sultanlara üstünlüğü ve İran'la Turan'daki çağdaş sultanlar anlatılmıştır. Tali'a'da sultanın özellikleri; kalb ise tahta çıkışını anlatmaktadır. Birinci Ba's'da II. Beyazid'in savaş ile fetihleri ele alınarak *Meymene* ile *Meysere* olmak üzere iki bölümde anlatılmıştır. *Meymene'de* Müslümanlarla yapılan sekiz savaş ele alınırken *Meysere'de* gayrimüslimlerle yapılan on savaş işlenmiştir. İkinci ba's ise *cenah-ı yumna* ve *cenah-ı yusra* olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Cenah-ı yumna'da II. Beyazid'in çocuklarından söz edilirken Cenah-ı yusra'da devletin ileri gelen kimseleri ve alimleri konu edinmiştir.

Hatime: Yaklaşık 1400 beyitten oluşan Heşt Bihişt'in hatimesi, II. Bayezid'in son günleri ile Yavuz Selim'in tahta geçişini bunun yanında saltanatının ilk dönemleri ile ilgili olayları işlemektedir.

2. Karşılaştırılan İki Tip Nüsha'nın Özellikleri

2.1. Nuruosmaniye 3209 nüshası

Müellif hattı nüshaların başında yer alan Nuruosmaniye 3209 nüshası A tipi nüshalardan olup Yavuz Sultan Selim'e takdim edildiği kabul edilen ve bazı bölümleri müellif tarafından bazı bölümleri de müellifin gözetiminde yazıldığı varsayılan nüshadır. Her biri 26 satırdan oluşan 636 varak ihtiva etmektedir. Ölçüleri 347x237 mm olup baş sayfa cetvelleri tezhiplidir. Tali'ah ve hatimeli, bütün ketibeleri kapsayan tam nüshadır. Nüshada iki tür el yazısı bulunduğundan bazı araştırmacıları nüshanın birkaç kişi tarafından istinsah edildiği kanaatine neden olmuştur (Imazawa 2005, s. 864). Nüshadaki ana metin siyah, başlıklar, ayetler ve hadisler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ferağ kaydına göre 919/1513-4 yılında İdris-i Bidlîsî tarafından yazıldığı belirtilmektedir. Diğer nüshalara oranla daha az haşîye yer almaktadır. Tam nüsha olmakla birlikte IV. Ketibe 14. Dastan sadece başlığı ve birkaç satırı bulunmaktadır (Yıldırım 2013, s. 74).

2.2. Esad Efendi 2198+2199 Nüshası

Süleymaniye kütüphanesi Esad Efendi 2199 nüshası B tipi nüshalardan olup II. Bayezid'e takdim edildiği kabul edilen ve birbirlerini devamı sayılan 2198 nüsha ile iki cildi teşkil etmektedir. Mukaddimesi ve hatimesi bulunmayan bu nüshalardan 2198 nolu nüsha 385 varaktan oluşmakta ve VII. ve VIII. Ketibeleri kapsıyorken 2199 nolu nüsha 373 varaktan oluşup I.-VI ketibeleri kapsamaktadır. Ölçüleri ise 364x267 mm ve 20'şer satırdan oluşmaktadır (Imazawa 2005, s. 869). Yazı tipi talik olan bu nüshanın bazı varaklarında bir hayli haşîye mevcuttur. İstinsah kaydı bulunmayan bu nüshada diğer birçok nüshada yer almayan IV. Ketibenin 14. Dastanını ihtiva etmektedir (Başaran 2000, s. 63).

3. İki Nüshanın V. ve VI. Nüshalarında Yer Alan Başlıca Farklılıklar

Bu bölümde Nuruosmaniye 3209 nüshası ile Esad Efendi 2199 nüshasının V ve VI. Ketibeleri arasındaki belli başlı farklılıklar örnek metinler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu farklılıklar bazen anlatım bazen de muhtevayı kapsayacak niteliktedir. Müsvedde olduğu kabul edilen Esad Efendi 2199

nüshası II: Bayezid'e takdim edildikten sonra saraydaki diğer vakanüvislerin sert eleştirilerine maruz kaldığı çokça dile getirilen iddialardandır. Bidlîsî'nin anlatılacak konuyu itnaplarla gereksiz yere çokça uzattığı ve anlatımlardaki karmaşıklığın konuların anlaşılmasını güçleştirdiği eleştirileri ön plana çıkmıştır. Öte taraftan Vural Genç'in de belirttiği gibi Bidlîsî'nin hükümdarlarla geliştirdiği patronaj ilişkilerinin kalemine yansıdığı gerçekliği de göz ardı edilmemelidir. Bu iki etken dikkate alındığında Bidlîsî'nin müsvedde metin olan Esad Efendi 2199 nüshasını temize çekerken birtakım değişikliklere gittiği görülmektedir. Bu değişiklikler hem anlatımı kolaylaştırmakta hem de yer yer bilgilerini revize ettiği de görülmüştür. Söz konusu farklılıklara belli başlı örnekler:

Nuruosmaniye 3209, Beşinci Ketibe, Mukaddime, v. 216a:

اما چون با وجود هجوم لشکر قضای آسمانی، مقاومت با آن سپاه دشمن غالب محال بود و با ازدحام افواج بلاهای ناگهانی، تدبیر ممانعت و مدافعت امری بی مجال، آن شاهزاده غیور چون شیل هژبری منصور، که در میان مجمع اطفال خردسال افتاده و به ضرب چنگال شمشیر، گریبان صفوف دشمنان را چاک می‌کرد و جهت راه بیرون شد از آن صیدگاه، روی تهور به یک طرف آورد.

İlahi takdir olması hasebiyle düşman ordusuna direnmek imkânsız, bela dalgası üst üste bindiği anda korunma ve savunma boş bir tedbir sayılırken o cesur şehzade aslan yavrusu gibi küçük yavruların arasına düşüp, kılıçtan pençesini savururken düşman saflarını yardı ve o avlaktan kaçmak için korkusuzca bir tarafa seğirtti.

Esad Efendi 2199, Beşinci Ketibe, Mukaddime, v. 234b:

اما چون با وجود هجوم لشکر قضای آسمانی، مقاومت با آن سپاه دشمن غالب محال است و با افواج بلاهای ناگهانی، ممانعت و مدافعت کاری بی مجال، با وجود حوادث سن و سال بر حسب فطرت شجاعت مثال شاهزاده غیور چون شبیری منصور در چنگال شمشیر، گریبان صفوف دشمنان را چاک می‌کرد و جهت راه بیرون شد از آن صیدگاه، روی تهور به یک طرف آورد. و در لشکر عو راه بیرون شدن را گشاده از میان آن محشر راه کناری اش گرفت و به صف شکنی از آن بیشه رماح و اسنه دلیران خصومت پیشه چون هژبری نوجوان غران خود را به گوشه فضای خالی از آسیب قضا کشید و از آن لجه طوفان خونریز و قتال نهنگ مثال خود را به جانب مشرع نیل به آب زلال رسانید.

İlahi takdir olması hasebiyle düşman ordusuna direnmek imkânsız, bela dalgası üst üste bindiği anda korunma ve savunma boş bir işken, yaşı küçük olsa da fitratı uyarınca cesaret timsali olan şehzade muzaffer bir aslan gibi kılıçtan pençesiyle düşman saflarını yararak o avlaktan kaçmak için korkusuzca bir tarafa seğirtti. Düşman ordusundan kaçmanın yolunu buldu ve mahşer yerinden çıkıp, aslan yavrusu gibi gürlerken düşman askerlerinin kılıçları ve mızrakları arasından kötü talihten kaçtı ve kan ve katliam deryasından temiz sulara erişti.

Nuruosmaniye 3209, Beşinci Ketibe, Birinci Dâstân v. 221b:

و بعد از فتح و غنیمت، عزیمت به جانب بولی مصروف داشتند، و در آنجا چند روزی توقف نموده جاسوسان و رصادان بر اطراف طرق و مسالك گماشتند، و چنگونه تدبیرات جهت توجه سلطان به خاطر می‌آوردند، و هوشمندان کار دیده در نفع و ضرر هر جهت و هر طرف نظر می‌کردند؛ بعضی چنان رای دیدند که از آن جانب به حرکت دفعی خود را به شهر برسا رسانند و اگر سپاه امیر تیموری در آنجا هجومی کند به کوهستان اطراف خود را مستحصن گردانند و عقلاء کار دیده و پیشبینان اخبار شنیده این رای را صواب ندیدند و به دلایل عقلی خطای این اندیشه را مثبتوت رسانیدند که با وجود چنین ضعف و انکسار خود را به یکبار به میان چنان سپاهی بی‌شمار انداختن و با جمعی قلیل با چنان دشمن غالب و پادشاهی کواکب، مواکب رایت مخالفت افراختن البته مؤدی به خسارت و گرفتاری و منتهی به قطع حبل متین امیدوار است.

Savaşıp, ganimet topladıktan sonra Bolu'ya yöneldiler. Orada birkaç gün geçirip, casus ve gözcüleri etrafı kolaçan etmeyle görevlendirdiler. Sultanın nereye gideceğini düşünürlerken, tecrübeli adamları nerenin

tehlikeli nerenin güvenli olduğunu tespit etmeye çalıştılar. Kimileri hızlıca Bursa'ya gidip, Emir Timur'un ordusunun saldırması durumunda etrafındaki dağlara çekilebileceklerini söylerken gün görmüş âkiler bu tavsiyeyi uygun bulmadı. [Ordunun] zayıflığı ve yenilgi üzerine böyle büyük bir ordunun arasına atılarak, bu kadar az mevcutla böylesine güçlü bir düşmanın karşısına çıkıp isyan bayrağı açmanın büyük sıkıntı ve perişanlıklar yaratacağını açıklayarak bu tavsiyenin mantıklı olmadığını ortaya koydular.

Esad Efendi 2199, Beşinci Ketibe, Birinci Dâstân, v. 241a ve 241b:

و از آن محل ظفر گذر کرده به جانب ولایت بولی و کراده توجه فرموده در آن محل چند روزی ایستادند و از آنجا منہیان و جاسوسان به اردوی امیر تیمور و دیگر جوانب فرستادند و جهت صلاح توجه سلطان به جانبی از ممالک و سلوک مسلک صوابی از مسالک مجدداً ارکان دولت مشاوره نمودند و هرکس به مقتضای عقل خود بر رای و مصلحتی قائل بودند بعضی را رای به این معنی منتهی شده بود که سلطان به جانب برسا و میان ممالک توجه نماید و به کوههای تحصن و توطن فرماید تا زمانی که لشکریان امیر تیمور از آن دیار آواره گردند و درین اثنا از هر طرف بندگان و چاکران این خاندان به خدمت سلطان مجتمع گردند و این رای را به این دلیل منطبق مینمودند که چون لشکر امیر تیمور بر نسبت سیل بهاری بر گذارست و به سان لشکر ملخ در خرابی حرث و نسل بندگان خدا سریع الانتقال و الانحداد و هم امیر تیمور را به طرف تخت سمرقند و خراسان توجه خاطر و تعلق بسیار و دشمنان او از اطراف شرق همیشه مترصد فرصت تعرض آن بلاد و امصار امید است که به زودی صورتی حادث گردد که به ضرورت از دیار روم مدفوع شوند و سلطان بضبط مملکت پدری و تخت قیصری قیام و اقدام تواند نمود و بعضی عقلا و هوشمندان و هنر مقدّمات و خطای این دلیل را براهین عقلی به مثبوت رسانیدند. به آنکه بی محابا به میان لشکر چنان دشمنی غالب در آمدن به غایت کار خطرناک است و بعد از توجه از میان چنان لشکری بی کران خلاصی طبی ضعیف و معین گرفتاری و هلاک تحصن به کوهستان کردن بعد از احاطه طوفان عساکر چنان بی پایان البته موجب نجاه نباشد و با وجود استیلا چنان عدو قادر دیگر امیدواری از حیات نماند.

Zaferin ardından Bolu ve Gerede'ye gidip orada birkaç gün kaldılar. Oradan Emir Timur'un ordugahı ve diğer yerlere casuslar gönderildi ve devlet erkânı, sultanın gitmesi için en uygun yerin bulunması adına meşverete koyuldular. Herkes akli ve fikri yettiğince düşüncesini beyan etti. Kimileri sultanın Bursa ve havalisine ilerleyip, Emir Timur'un ordusu geçtiği sırada etraftan hanedanın kulları ve hizmetkarları gelir, emrinde toplanır dediler; bu düşüncüyü, Emir Timur'un ordusu bahar seli gibi geçip gittiği, çekirge sürüsü gibi Allah'ın kullarına zarar vererek ilerlediği için mantıklı bulurlarken diğer yandan Timur'un saltanat merkezi'nin Semerkand olması ve Horasanlılar ile doğusundaki düşmanların topraklarına saldırması için fırsat kolladığı bilinmektedir. Yakın zamanda böyle bir hadisenin meydana gelmesi durumunda mecburen Anadolu'dan ayrılacağı ve bu sayede sultan ata toprakları ve saltanat tahtını ele geçirebileceğini ümit ettiklerini dile getirdiler. Ancak akıl ve fikir sahipleri bu düşüncenin zayıf olduğunu, akla yatkın kanıtlarıyla ispatladılar. Nitekim onlara göre muzaffer düşman ordusunun arasına atılmak oldukça tehlikeli bir iş olup, böyle büyük bir orduya saldırdıktan sonra verilen kayıplarla dağlara sığınmak yine böyle bir ordunun askerlerinin fırtınasıyla kuşatılmak neticesinde kurtuluş mümkün olmayacak ve düşman istila ettiğindeyse yaşama şansı kalmayacaktır.

Nuruosmaniye 3209, Beşinci Ketibe, İkinci Dâstân, v. 222a ve 222b:

در شهر سنه خمس و ثمان مائه در آن اوقات که هنگام شیوع فتنه و فساد در اطراف بلاد آل عثمان و در آن ایام دلشکستگی و دشمن‌کامی این سلطان نوجوان هر به چند روز پریشانی خاطر به نوعی غیرمکرر ظاهر می‌شد، و هر ساعت آفت المی تازه بر جراحت دل ریش شاهزاده مهجور، متلاحق و متظاهر می‌گشت.

بیت:

داغی دگرش بر سر آن داغ نهاد

چون چرخ دلش دید که داغی دارد

چنانچه بعد از نزول سلطان جوان بخت در نواحی رومیّه صغری قراولت‌شاه نام، که نسبت با خاندان آل عثمان یکی از مفسدان رو سیاه و بدخواه بود و میان اقوام اترک حدود روم ظالمی گمراه، و در آن فترت‌های امیر تیموری خود را سپه‌داری لشکرشکن و سرداری هم‌چشم و نظیر تهمت‌ن باز نموده و نشان موقع و فرمان مُتَّبِع از امیر تیمور تحصیل کرده که به رفع بقایاء خلفاء مجاهد و قیاصره اسلام خصوصاً به مدافعه شاهزاده و تمام خدام قیام و اقدام نماید و هر قدر از مُلک و ولایات و حصون و قلاع که دست دهد به اسم و رسم خدمتکاری تیموری گشاید و به این وسیله در بطون دماغش خیالات باطله کشورگشایی و سپه‌داری و در آن فرصت ضعیف سپاه و لشکری سلطان، داعیه تعرض و دجاری نموده و جمعی کثیر از مفسدان هم‌صنعت و ظالمان پر شُعت را درین نواحی شریک شقاوت و معین نشاتِ عداوت خود ساخته و در حدود ولایات رومیّه صغری آشوبی از نهب و غارت در میان مردمان انداخته و چون مردم، آن طرف را از مخافت حکم امیر تیموری زهره و یارای تخلف از اوامر و نواهی او نبوده، و به آن وسیله انواع ظلم دوست‌انداز در آن حدود، مساکن و بقاع ایقاع نموده، چون از اطراف و نواحی مملکت، حکایت این شکایت و آوازه این فتنه با سرایت نکایت به مسامع سلطان محمدخصال رسید، فی الفور انجمنی از خواص جهت تدبیر خلاص مُلک از آن مفسدان گستاخ برانگیخت و با وجود تقدیم مقدمات صائبه در مدافعت و ممانعت آن مفسد متقلب به عروّه الوثقی توکل در آویخت و مطلقاً تأخیر و تسویف را در آن باب که منجر به مزید طمع و گستاخی او بود، جاز نداشت و مبادرت و پیش‌دستی را بر دفع خصیم چنان فرومایه مخالف طور سعادت‌مندان انگاشت، که مبادا هر روزه قوت و استطاعت این مفسد خارجی متآلف شود و ضعف و خرابی رعیت و عجز متضاعف گردد.

لِمؤلفه:

مده فرصت به دشمن تا توانی که این دم حال فردا را ندانی

درین حال تمامی ثواب و خدام مُتَقَفُّ الکلام عرض نمودند که همگی با سر و جان و خان و مان خود را طفل راه سلطان کرده‌ایم و تا رمقی از رشته حیات در حبل ورید متحرک است، گردن مطاوعت به قلاده فرمان برداری درآورده و از هجوم لشکر هُموم و غروض بلا و فتنه خصوم نمی‌اندیشیم و در رفع اعداء و رفع خصماء به جان و دل می‌کوشیم، توفیق و عون از یزدان است و حکم و فرمان از سلطان.

شعر:

لَکَ الْخُکْمُ فِي أَمْرِي فَمَا شِئْتَ فَأْمُرْنِي فَلَيْسَ سِوَى فَيْكِ لَا غَنَاكَ رَغْبَتِي

سلطان بعد از تحسین و آفرین بسیار بر خدام اخلاص‌شمار، چنان مصلحت دیدند که جاسوسان به مجمع قراولت‌شاه فرستند و از کیفیت و کمیت لشکر و جمعیت او خبر آرند، بعد از آن مقتضای صلاح از توجه و توقف به کار دارند، بعد از توجه جاسوسان و رساندن چنان خبر آوردند که قراولت‌شاه در موضع قوالا به فراغ بال و کمال استغنی و استقلال نشسته و مردم لشکری خود را اکثر جهت یغما و تاراج به هر جانب فرستاده و جمعیت خود را از هم گسسته و با یک هزار کس تقریباً در آن مجلس به عیش و کامرانی و به معاشرت و فسوق ترکمانی مستغرق است، هراینه سلطان به اتفاق رای مصلحت بینان توجه همایون را به دفع او درین حالت مناسب دیدند و مبادرت به ادراک فرصت چنان یک لحظه نیاوریدند.

805 senesinde, Osmanlı vilayetlerini fitne ve bozgun sarmış, düşman istediğini almış ve genç sultanın yüreği perişan halde, yürek yangını birkaç günde bir tazelenirken ve her saat elem derdi gönül yarasını kanatıp tazeliyordu.

Beyit:

Yürek yangınına gören felek

Bir başka yangın çıkardı üzerine

Genç sultan Küçük Asya'ya vardığında Osmanlı hanedanıyla düşmanlığı bulunan ve rezil bozgunculardan olup, Anadolu hudutlarındaki Türk boyları arasında yolunu kaybetmiş Kara Devletşah adında bir zalim vardı. Emir Timur'un istilası sırasında kendini muktedir bir ordu komutanı, müttefik ve kudretli bir olarak göstermiştir. Mücahit halifeler ve İslam sultanlarının kalıntılarını, özellikle

şahzadeyi yok etmek için Emir Timur'a itaat ve bağlılık tevkişiyle bütün birlikleriyle harekete geçerek Timur'un adına bütün kale ve şehirleri

ele geçirdi. Böylelikle ülke fethetme ve komutanlık yapma gibi boş fikirler aklına gelirken, sultanın ordusunun zayıflığını fırsat bilerek saldırıyı planladı. Bu doğrultuda çok sayıda benzer tabiatlı çirkin zalimleri de düşmanlık ve kötülük iddiasına ortak etti. Küçük Asya sınırlarında yağma ve talan kargaşası çıkarırken, raiyet de Timur'dan korkusuna karşı çıkmaya cesaret edemeyince o da bu vesileyle zulüm atını istediği gibi koşturdu. O şehirlerde yaşanan fitne ilişkin haberler Sultand Mehmed'e iletilince, devlet erkanını toplayıp, şehrin bu gözü kara bozgunculardan kurtulması için tedbir düşündü. O bozguncunun defedilmesi için geçerli bir bahane arayıp, geciktirmek ve ertelemenin gözü karalığı ve tamahını artıracığı, bunun uygun olmadığı ve bu alçak düşmanın püskürtülmesinde acele edilmesi gerektiği; nitekim öbür türlü gün geçtikçe bozguncunun gücü ve kudreti artacak, raiyetin perişanlığı ve garibanların aczi çoğalacaktı.

Li Müellif:

Elinden geldiğince düşmana fırsat verme Zira yarını bugünden bilemezsin

Ortak düşünceye sahip bütün kul ve hizmetkarlar ise bütün malı, canı, varı ve yoğuyla sultanın yanında olduklarını ve canlarından geçinceye kadar savaşacaklarını söylediler. Emrine amadeyiz, düşman ordusunun belasından çekinmiyoruz ve bu düşmanlığın defî için her şeyimizi ortaya koyacağız. Yardım Allah'ın, ferman sultanındır dediler.

Şiir:

لَكَ الْحُكْمُ فِي أَمْرِي فَمَا شِئْتَ فَأْمُرْ فَلَيْسَ سَوَىٰ فَيْكَ لَا عَنْكَ رَغْبَتِي

Sultan kullarının kıymetli sözlerini övdükten sonra Kara Devletşah'ın ordugahına casus gönderip, ordusu hakkında bilgi edinmek için casus göndermeye ve ardından gereken neyse yapılmasına karar verdi. Casuslar, Kara Devletşah'ın Keğala'da bir başına keyif çattığını, ordusunun büyük bölümünü de yağma ve talana gönderdiğini, beraberindeki asker mevcudunun azaldığını ve Türkmen usulünce yaklaşık bin kişiyle meclis kurdurup işretle günü gün etmekten başka bir şey yapmadığını iletiler. Görüş birliğine varılarak, düşmanın püskürtülmesi için harekete geçilmesi uygun görüldü ve fırsatı değerlendirmek için bir an duraksanmadı.

Esad Efendi 2199, Beşinci Ketibe, İkinci Dâstân, v. 242a:

در آن اوقات که هنگام ظهور و شیوع اثر ناهمواری گردون می‌بود و مردم اصناف مشقت و شدت به دل محزون آل عثمان مقرون می‌نمود هر به چند روز سلطان را یک نوع پریشانی غیر مکرر پیش می‌آمد و از پس پرده غیبت به طرزی خلاف مترقب آفتی ملحق به جراحت دل‌های ریش می‌شد از آن مقوله آنکه از بعضی خصوم عاجز زیون و جمعی دشمنان ساقط دون که به امید دون پروری سپهر حرون و حرکات سپهر وارون داعی‌های باطل می‌انگیختند و مواد خیالات فاطره را با ماده فاسده الجنون فنون به هم آمیختند و به امیدواری استیلا اعداء این خاندان و به استظهار امیر تیمور در حین گرفتاری سلطان مجاهدان قاصد ملک و سپاه شاهزاده نوجوان می‌شدند و از اطراف به فکر استیصال این دودمان دولت آشیان می‌بودند. چنانچه قراولت‌شاه نام یکی از سیه کاران بدخواه بود میان اقوام ترک مفسدی بود. راهزن و مظهر مفساد و فتن و در آن فرات امیر تیموری خو را بر درگاه او سپهداری لشکر شکن و سرداری هم چشم نظیر تهمتن باز نموده بود و نشان توقیعی و حکمی از امیر تیمور جهت فساد و ایقاع و تعرض سلطان و اتباع ستاده است و در بطون دماغش خیال تعرض به دفع سلطان محمد خصال و داعیه مملکت گشایی و سپهسالاری در آن مجال افتاده و جمعی از ظالمان پر شنعت و گروهی مفسدان هم صنعت خود را در این امر با خود هم دست و شریک شقاوت ظلم و بیداد نموده و در حدود مملکت رومیه نهت و غارت و تاراج و حقارت مزاحم رعایا و متوطنیان آن مملکت بلکه تعرض

عامه عناد و بلاد همی بوده و اهل مملکت را جهت حرمت حکم امیر تیموری از اوامر و نواهی او یارای تخلف و عدول نبود و به آن وسیله به انواع قبیاح و شنائع اقدام می نمود. ناگاه به خدمت سلطان از اطراف و حدود مملکه تفصیل این حکایت و نکایت اش شکایت رسید و مهرگونه روایت از تفصیل این ظلم بی نهایت شنید علی الفور امرا و ارکان دولت خود را احضار فرمود و در تدبیر رفع این مفسده با همگنان مشاوری نمود که اگر در دفع این مفسد ستمکار مبادرت و پیش دستی نکنیم و به اقدامی سعی به استیصال او مسارعت ننماییم قوت و اقتدار او بر فساد هر روزه تضاعف میگردد و ضعف و خرابی رعایا و سپاه زیاده مترادف میشود و گفته اند که شعر: «واحد رعذوگت ما استطعت فانه/ ان لمنت عنه فلیس عنک بر اقی». همگی نواب و خدام متفق الکلام به عرض سلطان رسانیدند که ما سر و جان و خان و مان خود را طفیل راه سلطان کرده ایم و تا رمقی از رشته حیات در حبل ورید متحرک است گردن مطاوعت را به قلاده فرمانبرداری در آورده ایم و از هجوم و ازحام لشکر بلا نمی اندیشیم و در دفع اعداء این خاندان به قدر امکان بکوشیم فرمان سلطان راست و توفیق و عون از یزدان سلطان را. سلطان از ان اقدام مخلصانه خدام به غایت خرم و شادان شد و همگی ارکان دولت را تحسین و احسان نوازش نمود و به مصلحت نواب جاسوسی فرستادند که از کیفیت و کمیت لشکر و حال دشمن خبر آورد چاکرش پر بصارت هوش روانه داشتند. قرا دولت شاه را در موضع قبلا به استقلال و فارغ البال یافت که مردم لشکری خود را جهت یغما و غارتگری به هر طرف فرستاده و به هشتصد کس در قبلا بی مبالا عاقلانه به عیش و کامرانی افتاده علی الفور جاسوس عود نمود و حقیقت حال را بر وجهی که دیده بود به عرض سلطان رسانید که در دفع این دشمن عنود و مفسد حسود بهتر ازین فرصتی نمی تواند بود».

Düzensizliğin ortaya çıkıp, yayılması feleğin cilvesiyken raiyet meşakkat içerisinde Osmanlı hanedanını destekliyordu ve sultan, her gün yeni bir perişanlıkla boğuşuyordu. Gıybet perdesinin ardından به طرزی با ماده فاسده الجنون فنون düşünceleri bozuk cisimlerle tersine döndürecek batıl heveslere kapılıp, karıştırıp, saltanatı ele geçirme ümidi ve Emir Timur'un mücahitleri sultanı tutsak etmesinden cesaret bularak genç şahzadenin ordusu ve saltanatına kastetmekteydiler. Hanedanın acziyetini göz önünde tutarak saltanat düşüncesine sığınıyorlardı. Tıpkı Türk boyları içindeki rezillerden biri olan Kara Devletşah gibi. Yol kesme, bozgunculuk, fitne gibi işlerle meşgul olurken, Timur'un hâkim olduğu yerlerde kendisini güçlü ve müttelik bir ordu kumandanı gibi göstermiş ve Emir Timur'dan, sultana saldırmak için tevki ve hüküm almıştı. Aklında sultana saldırıp, topraklarını ele geçirip ordusunun başına geçme düşüncesi vardı. Kötü tabiatlı zalimleri ve bozguncuları da zalimlik ve gaddarlıkta kendisine ortak ederek, Anadolu topraklarında yağma ve talan yapıp, raiyetin başına bela oluyordu. Raiyet ise Emir Timur'un hükmü olması nedeniyle korktuklarından yapılanlara karşı koyamıyorlardı, bu yüzden kötülüklerin ardı arkası kesilmiyordu. Sonunda memleketin çeşitli yerlerinde yapılan sonsuz zulümler sultana arz edilince sultan da devlet erkanı ve komutanlarını toplayıp, bu zalim bozguncuyu püskürtmek için elimizi çabuk tutmaz ve raiyeti zelil kılan hareketlerine son vermezsek gücü günden güne artar, raiyet ve ordu zayıf düşer diye meşverette bulundu. Nitekim şöyle söylemişlerdir, Şiir: «واحد رعذوگت ما استطعت فانه/ ان لمنت عنه فلیس عنک بر اقی». Bütün hizmetkarları ve kulları ortak bir görüşe varıp, canla başla sultanla beraber olduklarını ve can verinceye değin savaşmak hususunda sultanın emrinde olduklarını, düşman ordusunun kalabalık mevcudu ve gücünden çekinmediklerini ve düşmanın püskürtülmesi için elden geldikince çabalayacaklarını, ferman sultandan yardım Allah'tan dediler. Sultan, kullarının bu yaklaşımlarından bir hayli memnun olup, bütün devlet erkanına övgülerde bulundu. Basiret sahibi kullarından casus olarak düşman ordugahına gidip, ordunun durumu ve niteliği hakkında haber toplaması uygun görüldü. Kara Devletşah ordusunu yağma ve talana çıkarmış, Keğala'da yaklaşık sekiz yüz adamla birlikte eğlence meclislerinde gününü gün ediyordu. Casuslar çabucak geri döndü ve gördüklerini sultana arz ederek, bu bozguncu ve isyancı düşmanın defedilmesi için bundan iyi fırsat olmaz dediler.

Nuruosmaniye 3209, Beşinci Ketibe, Üçüncü Dâstân, v. 224 b:

و هر چند از روی مکرمت و مرحمت به محافظان پیغامها فرستادند و به مناصب و مراتب ارجمند بر تقدیر تسلیم قلعه وعده دادند، اما در جواب به تواضع مجرد تلقی می نمود و مطلقا به تسلیم قلعه و خروج از درون حصار راضی نبود، چون اصرار و استبداد

Devlet erkânından bazıları fetih ve kuşatma için yapılacakları meşveret sırasında dile getirirerek “bu sağlam kaleyi, durmadan çarpışıp, etrafını tahrip ederek ele geçirebiliriz” dediler. Ancak sultan “kuşatmayla ele geçirirsek koruyup elde tutmak mümkün olur ancak yıkarak ele geçirip, harap edip sahip olursak, ne kadar çabalasak boşa olacaktır. Birkaç gün savaşmaya ara verelim, kale kutvali ve hakimine iltifat edip, merhamet gösterelim belki böyle kaleyi alır, zarar vermeden kale kapısının açılmasıyla içtihad adımıını içeri atarız” buyurdu. Devlet erkânı sultanın görüşünde ittifak etti, ileri gelenlerden birini elçi tayin edip mektup ve hediyeleri kale hakimine gönderdi ve mükafat sözleri vererek çeşitli teşrifatlarla gururunu okşadı, hakimi kaleyi teslim razı etmek adına her şeyi hazır edip, teklifin kabul edilmesi durumunda yüce makamlar teklif edilirken inat edip, teslim etmemesi durumundaysa tehdit ve şiddetin süreceğini bildirdiler. Sultanın elçisi kaleye ulaştığında, haber ve mektubu kale hakimine ilettiler. Kale hakimi ve kutval boyun eğme ve emre itaatte bir an olsun çekimser davranmadılarsa da kısaca şu minvalde haber yolladılar: “hilafet eşiğinde hüküm ve yasaklara boyun eğmede aciz kullarız, huzurda baş eğiyoruz. Ancak sultan kaleyi kuşatmışken, kullarından birine şefkat gösterir gibi beni de o kullarından sayıp, onlardan biri olarak görsün. Olur da kaleyi zorla teslim almaya çalışır, lütuf ve ihsanıyla bu kulunu bağışlamazsa ben de mecburen gerektiği biçimde velinimetim için çabalarım. Gazap ve kahr tehditlerinden korkmuyorum.” Kale hakiminin sözleri sultana ulaşınca, sultanın yiğitlik ve cezalandırma damarı kabardı ve sultanın emriyle kaleye saldırıp, burç ve duvarlarının

yıkımına başlandı. Sultanın güneş gibi yüzü kale karşısında kahir adıyla ateşle parıldadı ve askerler emir uyarınca kıtal ve savaş hazırlığını tamamladı.

Nuruosmaniye 3209, Beşinci Ketibe, Dokuzuncu Dâstân, v. 230b ve 231a:

و بعد از این ظفر و کامکاری از آن منزل فتح متوجه مرتاضلو شده، چون معسکر خود را فرود آورد، در همان مرحله فتنه دیگر سر از گریبان افواه خلق سر برآورد که علی‌بیک مشهور به سوجی اُغلی به راهزنی و غداری میان قوم ستمکار تاتار تعیین و اشتها داشت و میان ظالمان بدکار همیشه خونخواری و راهزنی را شیمه و شعار می‌پنداشت؛ درین حالت که سلطان از تعرض و فساد قرائحیی نجات یافته با آن گروه از خدام الم دیده به گذار آمد، علی بیک سوجی اُغلی به اقتضاء شرارت ذاتی به قصد مزاحمت و بداندیشی شاهزاده به سر رهگذار رسید و شخصی را اخی مصطفی نام، در باب رسالت و عذر قدوم خواستن به خدمت سلطان فرستاد و به این عنوان، به تحقیق کمیت افراد و کیفیت قوت و ضعف اجناد افتاد تا در مقابله آن جمعیت تهیة اسباب مقاتله نماید و بیراق وافی به قطع طریق سلطانی آید.

Ve bu zafer ve başarının ardından savaş alanından Murtazlu'ya gitti. Ordugah kurduğu sırada Sucuoğlu olarak bilinen ve zalim Tatar boyları arasında gaddarlığı ve eşkıyalığıyla bilinen, zalimler arasında kan emiciliği ve eşkıyalığı tabiat edinmiş Ali Bey fitnesi raiyetin başına bela olmuştu. Sultan ise Kara Yahya saldırısından kurtulmuş, zulüm görmüş hizmetkarlarına uğramıştı. Ali Bey Sucuoğlu kötü tabiatının gereği olarak Şahzade'ye kötülük etmek için geçtiği yere vardı ve Ahi Mustafa adında birini, haber yollayıp geri dönmek adına özür dilemek için sultanın huzuruna yolladı. Bu şekilde savaş için hazırlık yapmak adına askerlerinin niteliği ve güç ile zaafının miktarını hesap edecek ve ahbine bağlılık bayrağını sultanın yolunu kesmek için kullanacaktı.

Esad Efendi 2199, Beşinci Ketibe, Dokuzuncu Dâstân, v. 253b:

و بعد از آن منزل فتح به دولت و اقبال به منزل دیگر بر سمت توجه انتقال فرمود مواکب کواکب مراتب را به منزل مرتاضلو فرود آورد، اتفاقاً در این نواحی از امرا و سر خیلان قوم تاتار که همه جور پیشه و ظالم تبار بودند علی بیک نام شخصی بود مشهور به سوجی اُغلی که به غداری و راهزنی میان آن قوم ستمکار تعیین تمام و اشتها داشت و در آن گروه ظالمان بدکار و متعبدیان روزگار دایمان خونخواری شیوه داشت و راهزنی را شیمه و شعار. درین اوقات که سلطان با اندک گروهی از خواص و رفقاء سفر در آن راه بگذارد و آلام و جراحات مفسدان قرائحیی هنوز بر اندام خدام چون چشم خونین و دشمن خونبار می‌نمود از جمله مفسدان علی بیک تاتار را بواعث حرص و طمع و بداندیشی چنین تقاضا جان کرد که به قطع طریق سلطان اقدام نماید و فطرت شرارتش استدعا نمود که به مکرری عظیم در قصد خدام سلطان قیام کند و وسوس شیطانی امارت او بر حسب مدلول «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» (یوسف/ 53) چنان مقرر ضمیر پر تشویر و تزویر او تقاضا جان کرد که چون این شاهزاده با معدود قلیل ازین نزدیکی بگذارست اکنون ظفر برین چنین مردم بی قدرت فرصت دیدن از غنیمت‌ها و فرصت‌های روزگارست.

درین دم بزمی تن اندرمد به هنگام بیفکن به ابرو گره

هر آینه به این نیت مکر و اندیشه غدر بیکدل و یک زبان با جمعی از اقوام و مفسدان بر سر راه آمدن را به عزم قطع طریق ممد و مهیا شد و شخصی را اخی مصطفی نام ظاهراً در لباس رسالت و عذرخواهی به خدمت سلطان فرستاد و او به بهانه ایلچی‌گری میان لشکر سلطان به جاسوسی و دیدبانی در افتاد و کمیت و کیفیت و براق و مکنت سلطان را ملاحظه می‌کرد تا جهت مقاومت و محاربه ایشان اسباب و مرد مدد مرتب دارند و آنچه در دل مظلّم از بداندیشی درآورده‌اند به منصفه اظهار آرند.

Talih ve ikbaliyle yaptığı o fethin ardından oradan başka bir yere giderek piyade ve süvarilerini Murtazlu'ya konuşlandırdı. Tamamı zalim ve gaddar tabiatlı Tatar kavminin komutanlarından Ali Bey, Sucuoğlu diye bilinen ve o zalim kavim içinde gaddarlığı ve eşkıyalığıyla ün salmış bir kişiydi. Dönemin kötü ve saldırgan zalimler topluluğu içerisinde kan emiciliği huy edinmiş ve eşkıyalığı alışkanlık haline getirmişti. Bu sıralarda sultan bir grup adamıyla o yolda ilerlerken, henüz Kara Yahya bozguncularının yaraları kullarının üzerindeyken Ali Bey Tatar'ın bozguncuları da tamah, kıskançlık ve kötülükle can almaya kalkıp sultanın yolunu kesmeye giriştiler. Rezil fitratı büyük tuzakla sultanın kullarına ayaklandı

ve şeytani vesveseleri şurada delalet ettiği üzere «إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ» (Yusuf 53) hilekar tabiatında olduğu gibi can almaya kalktı. Bu şahzade ise küçük bir grupla geçerken zafer böyle güçsüz insanların oldu,

Böylelikle bozguncular hile ve zulüm maksadıyla bir olup yolu kesmek için hazırlık yaptılar. Ahi Mustafa adında biri sözde haber getirme ve özür dileme görüntüsü altında sultanın huzuruna yollandı, elçilik bahanesiyle sultanın ordusunda casusluk ve gözlem yaparak, ordunun gücü, teçhizatı, sayısı ve niteliğini, savaş için hazırlık yaparken göz önünde tutmak için inceleyecek ve mazlumun yüreğine düşürdükleri sıkıntısı huzurda anlatacaktı.

Nuruosmaniye 3209, Beşinci Ketibe, On Altıncı Dâstân, v. 241a ve 241b:

لیکن دیگر باره به امداد آجنادِ الاهی و به اعدادِ اسبابِ فضلِ نامتناهی، سطوتِ قهرمانِ دولتِ سلطانی، آن جمعیتِ بی فروغ و نور را به یک زمانِ پریشان و مقهور ساخت و اعلامِ سرفرازی و رایات، کارسازی ایشان را سرنگون و نگویند انداخت، و عیسی چلبی بر سنتِ معهود و بر عادتِ مشهود خود بر سبیلِ فرار، سرعت و مبادرت را لازم دید و از آن سپاهِ پراکنده و دوستانِ بدعهد جدا افتاده خود را به هزار محنت به ولایتِ قرامان رسانید، وجهِ شقاوت و خسرانی که دشمنانِ قدیمِ خاندانِ خود را ملجاء و پناه گردانید و مع ذلك حاکمِ قرامان از خوفِ انتقامِ سلطانی و از حقوقِ تشویش و پریشانی، حمایتِ وقایتِ او را قبول کرد و فی الحال دفع و ردعِ عیسی چلبی عذرهای پیش آورد، لاجرم سر رشته امیدواری اش چون رابطه سر و کار حکومتش از هم گسسته شد و در نواحیِ قرامان در گوشه های خوف و هراسِ بلیات، متوالی برو پیوسته گشت تا آنکه نام و نشان از صحیفه وجود به گمنامی ناپدید شد و در اثناء آن اخفا و توارى اسم و رسمش از مملکتِ زندگانی معدوم بر تأیید گشت و خبر مرگ و زیست او به تحقیق نرسیده که بر چه وجه بوده و ازین محنتِ آباد دنیا چگونه قطع نظر تعلق نموده، لیکن در بعض، به قولِ اخبار چنان مسطورست که بعد از مدتی که سلطان به جانبِ بُرسا رجوع نموده بعضی جاسوسان خبر آورده اند که عیسی چلبی با معدودی قلیل در خطه اسکی شهر مُحْتَفِی می بوده و هنوز در مقامِ خروج و در اندیشه ظهور بر مملکت، خیالاتِ فاسد می نمود، سلطان بی توقّف دوپست مرد از محرمان و خواص، علی الغفله بر سر او فرستاده و با هلاک و اعدام او فرمان داده، چون این جماعت به اسکی شهر غافل رسیده عیسی چلبی در حمام بوده، الساعة او را به دست آورده اند و در خُفیه او را به زه کمان خفه کرده اند و عرصه مملکت را از فتنه و فساد او به حالت عاقبت و صلاح آورده.

Ancak kutlu askerlerin imdadı ve sonsuz faziletler sayesinde saltanat ikbalinin kahramanlık satveti, o nursuz topluluğu bir kez daha perişan ve kahr eyledi; isyan bayrağını, itaatsizliği ve çevirdikleri dolapları yerle yeksan etti. İsa Çelebi alışıktığı üzere, kaçmada sürati ve aceleyi gerekli gördü ve dağılmış ordusu ve hain adamlarından ayrı düşüp bin bir zorlukla Karaman vilayetine kaçarak, kötü talihi ve uğradığı zarardan hanedanın kadim düşmanına sığındı. Böylece Karaman beyi sultanın intikam korkusu ve kargaşa ile perişanlığı çoğaltmak için himayesine almayı kabul etti. Hal böyleyken İsa Çelebi'yi reddettiği için de özür diledi. Nihayetinde umudu saltanatla olan ilişkisi gibi sona erdi ve Karaman havalisinde korku ve endişe köşelerinde, günden güne sıkıntısı artarak varlık sayfasından adı silindi. Saklandığı sırada hayat mülkünün ismine ve cismine rastlanmadı; nasıl öldüğü, bu mihnet dünyasına gözlerini nasıl kapadığı da soruşturulmadı. Ancak bazı haberlerde ifade edildiği üzere sultan Bursa tarafına hareket ettikten bir süre sonra, casuslar İsa Çelebi'nin küçük bir grupla Eskişehir taraflarında saklandığı ve hala isyan edip, saltanatı ele geçirmeyi düşündüğü, sapkın düşüncelerde olduğu haberini getirdiler. Sultan ise vakit kaybetmeden iki yüz adamını oraya yollayıp, idamını emretti. Adamları Eskişehir'e gizlice girmişlerken İsa Çelebi ise o sırada hamamdaydı. Hızlıca yakaladılar ve bir köşede yay kirişle boğdular. Mülk arsasını onun fitne ve bozgunculuğundan [kurtarıp], afiyet ve huzura erdirdiler.

Esad Efendi 2199, Beşinci Ketibe, On Altıncı Dâstân v. 266b:

با آنکه دیگر باره به امداد فضلِ الاهی و به اعدادِ مویذاتِ نامتناهی سطوتِ قهرمانِ دولت و سلطنتِ سلطانی آن جمعیتِ بی فروغ و نور را به یک زمان متفرق و مقهور ساخت و اعلامِ سرفرازی و رایاتِ کارسازی ایشان را سرنگون و مقهور انداخت و عیسی

چلبی باز بر سنت معهود و بر عادت مشهود بر سبیل فرار مسارعت را لازم دید و از سپاه پراکنده و لشکر بد عهد جدا افتاده خود را به مشقت بسیار به ولایت قرامان رسانید و چه شقاوت و ادباری که دشمن قدیم را بجای صدق حمیم کسی جهت حمایت زندگانی خود ملجا و پناه سازد و در دیار حرمان و ملک خسران خود را کسی به درگاه اعدا بدخواه اندازد و مع ذلک حاکم قرامان حمایت و نگه داشت او را قبول نکرده و در دفع و ردع عیسی چلبی عذرهای پیش آورده لاجرم سر رشته عمرش چون رابطه سر و کار حکومتش از هم گسسته و در نواحی قرامان در گوشه های خوف و هراس متواری می نشست به آنکه نام و نشان از صحیفه وجود به گم نامی ناپدید گشته و در اثناء آن تواری و اختفاء اسم و رسمش از ملک زندگانی معدوم و محو علی التایید شده و خبر مرگ و زیست او به تحقیق معلوم نشده که بر چه وجه بوده و ازین محنت آباد دنیا چگونه قطع نظر نموده و در بعضی به قول اخبار چنان اشتها دارد که بعد از مدتی که سلطان به دارالسلطنه برسا رجوع نمود به سمع همایون سلطانی رسانیدند که عیسی چلبی باز در اسکی شهر با معدودی قلیل در بعضی محل ها مختفی می بوده و هنوز در مقام خروج و در اندیشه ظهور بر ملک خیالات فاسد می نموده سلطان دوپست مرد از خواص و محرمان خدام علی الغفلة بر سر او فرستاده و با هلاک و اعدام او همانجا فرمان داده چون آن جماعت به اسکی شهر رسیده اند عیسی چلبی در حمام بوده چون او را بدست آورده اند علی الفور در خفیه او را به زه کمان خفه کرده اند و عرصه ملک را از فتنه و غوغای او به حالت امن و صلاح آورده اند.

Bir kez daha ilahi fazilet ve sonsuz inayeti vasıtasıyla sultanın saltanat ve devletinin yüce satveti o nursuz topluluğu tek seferde dağıtıp, kahretti. İsyân, itaatsizlik ve çevirdikleri dolapları yerle bir edip, kahretti. İsa Çelebi ise yine adeti olduğu üzere hızlıca kaçmayı gerekli gördü ve dağılmış ordusu ve hain askerlerinden ayrılıp, türlü meşakkatle Karaman vilayetine kaçtı. Kara talihi ve kör bahtı nedeniyle kadim düşmanını güvenilir dost sayıp canını korusun diye sığındı. Kötülük diyarı ve zarar mülkünde kendini düşmanın kucağına attı. Hal böyleyken Karaman beyi himaye etmeyi ve sığınmasını kabul etmedi ve reddettiği için İsa Çelebi'den özürler diledi. Ömür ipi de saltanat bağı gibi zayıfladı ve Karaman havalisinde korku ve endişe köşelerinde sürünürken varlık sayfasında adı, sanı silindi. Saklandığı sırada hayat mülkünün ismine ve cisminde rastlanmadı. Nasıl öldüğü, bu mihnet dünyasına gözlerini nasıl kapadığı bilinmiyordu. Bazı haberlerde şöyle aktarılmaktadır: Sultan başkent Bursa'ya gittikten bir süre sonra İsa Çelebi'ni yeniden Eskişehir'de bazı yerlerde küçük bir grupla saklandığı ve hala isyan edip, saltanatı ele geçirmeyi düşündüğü, sapkın düşüncelerde olduğu haberini sultana iletiler. Sultan ise vakit kaybetmeden iki yüz adamını oraya yollayıp, idamını emretti. Adamları Eskişehir'e girdiklerinde İsa Çelebi o sırada hamamdaydı. Vakit kaybetmeden yakaladılar ve bir köşede yay kirisiyle boğdular. Mülk arsasını onun fitne ve kargaşasından [kurtarıp], güven ve huzura erdirdiler.

Nuruosmâniye 3209, Beşinci Ketibe, Yirminci Dâstân, v. 248a:

و از اسباب ضلالت و سرگردانی آنکه جهت بدرقه راه ترکمانی بی ایمانی پیدا کرده بود که گویا غولی راهزن بوده که او را ارشاد و رهنمونی تیه ضلال می نمود، بلکه به استعجال او را به استقبال املاک آجال مبادرت می فرمود، و نشانه کمال تیرمبختی و سیروزگاری او آنکه میان همه ارکان دولت و مقربان حضرتش، همین قرامقیل و قراچه بیک به منزله نحس اصغر و اکبر در آن شب تار همراه او مانده بود و آن بدرقه طریق هلاک راهروان، امیر سلمان را به موضعی رسانید که آن را دلنجی گویی گویند و اتفاقاً در آنجا از مظلومان و ستمدیدگان امیر سلمان بودند که هلاک و خسار او را شب های دعا به چراغ آه می جستند و معذک، بدرقه و جمعی که رفیق بودند امیر سلمان را میان آن قوم بدخواه بازگذاشته خود به طرفی جستند، و آن جماعت ترکان پرآزار را از کیفیت فرار و انکسار امیر سلمان آگاه ساختند، و میان چنان طایفه که به خون شاهزاده تشنه بودند این آوازه انداختند که ما امیر سلمان را به شما رسانیده ایم و فردا موسی چلبی او را از شما طلب خواهد فرمود و اگر مساهله در قید و گرفتاری او ظاهر شود موجب مؤاخذه و سیاست پادشاهانه خواهد بود، لاجرم آن جماعت نیز بالطبع و طوع مردم الوس خود را با براق و اسلحه مرتب کردند و روی به گرفتن امیر سلمان آوردند، لیکن در یک طایفه انبوه همگی را به خاک هلاک انداختند و اسب امیر سلمان را تیر زده او را دستگیر ساختند؛ اتفاقاً در عین این کشاکش، جمعی از لشکریان موسی چلبی که به ایلغار و سرعت امیر سلمان را تعاقب کرده اند به میان این معرکه رسیدند و شاهزاده را برحسب دلخواه گرفتار و اسیر دیدند، و فی الفور یکی از ایشان پیشتر، تبشیر موسی چلبی ازین واقعه نمود، و او قوین موسی را به استعجال به استقبال او فرستاد و نیز حکم موسی چلبی را به مقتضای قضیه «فَوَكَّرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ» به امیر سلمان اجرا فرمود و سرابستان جوانی، سلطنتش را به آب تیغ قهر و انتقام سیراب نمود.

Yolu kaybetme ve başıboş kalmanın sebeplerinden biri de Türkmen yolunda rehberlik yapmanın güvensiz olmasıydı ki denilene göre o rehberi Tih çölü gibi sapkın bir yola doğru yönlendirecek yol kesici bir dev vardı. Ya da onları aceleyle istenilen bölgelere götürmekte hızlı davranıyordu. Ne kadar kara bahtlı ve talihsiz olduğunun göstergesi, tüm devlet erkânı ve padişaha yakın olanlar arasından Kara Makbel ve Karaca Bey'in o karanlık gecede Merih ve Zuhal yıldızı gibi onunla beraber kalmış olmasıydı. Yolcuları ölüme götüren yolun o rehberi, Emir Selman'ı Dilenci Köyü dedikleri bir yere getirdi. Tesadüfen de oradakilerin tamamı Emir Selman'ın zulmettiği mazlum kimselerdi ve bunlar, ah ışıkları eşliğinde yaptığı gece dualarında Emir'in ölüp helak olmasını isteyen kimselerdi. Bu arada, arkadaş olan topluluk ve rehber de Emir Selman'ı o kötü niyetli topluluğun arasına bırakıp kendileri de bir tarafa doğru gittiler. O zulüm-kâr Türk topluluğunu, Emir Süleyman'ı nasıl kaçıracakları ve yenilgiye uğratılacağı konusunda bilgilendirdiler. Şehzade'nin kanına susamış böyle bir topluluk arasında, Emir Selman'ı kendilerine teslim ettiklerini ve Musa Çelebi'nin yarın kendilerinden onu istediği yaygarasını kopardılar. Eğer onu ele geçirmek kolay olursa padişaha yakışır bir ödülle takdir edileceklerdi. Şüphesiz o topluluk da halkının itaatkâr yapılarından dolayı atlarını hazırlayıp silahlarını kuşandılar ve Emir Selman'ı almaya doğru yola koyuldular. Bununla beraber bir grubun tüm malını mülkünü yağmalayıp Emir Selman'ı yaralayıp esir aldılar. Tam da bu çekişme olup biterken, dört nala sürüp süratle Emir Selman'ı takip eden Musa Çelebi'nin askerlerinden bir grup, bu savaş meydanının ortasına vardılar ve Şehzade'yi tam da istedikleri gibi tutsak ve esir olarak gördüler. Derhal onlardan biri önden Musa Çelebi'nin bu olayla ilgili müjdesini verip onun kavini (?) aceleyle onu karşılamaya gönderdi ve o da Musa Çelebi'nin emrini "Musa ona bir yumruk vurdu ve hesabını gördü." hükmü gereğince Emir Selman'a uyguladı ve Emir Selman'ın gençlik baharını ve saltanatını intikam ve kinin keskin kılıcıyla yerle bir etti.

Esad Efendi 2199, Beşinci Ketûbe, Yirminci Dâstân, v. 276a:

و یک ترکمانی را که بدرقه و راهنمای خود کرده بودند گویا غولی بود که او را ارشاد تنبیه ضلال می نمود و به استعجال او را استقبال املاک آجال می فرمود و تیره بختی و سیاه روزگاری او را همین نشانه بس بود که از همه ارکان دولتش قره مقبل و قرچه بیک به جای نحس اکبر و نحس اصغر همراهی نبود، بدرقه راه ضلالت امیر سلمان او را راه روان به محلی رسانید که آنرا دلنجی ایلی گویند و به حقیقت میدانست که در آنجا جمعی از مظلومان و ستمدیدگان امیر سلمان هستند که هلاک او به چراغ می جویند و نزدیک صبح بدرقه ایشان را بجای گذاشت و فی الفور از فرار امیر سلمان به آن عیوان آن جماعت را آگاه ساخت و با وجود که آن جماعت به خود امیر سلمان تشنه بودند و این نوع ننگ و گرفتاری او را به دعا و نذر طلب می نمودند بدرقه تهدید و تشدید کرد که موسی چلبی فردا امیر سلمان را از شما خواهد طلب فرمود و اگر مساهله در کار قید و گرفتاری او کنید موجب مواخذه عظیم خواهد بود. آن جماعت نیز ایل و الوس خود را احضار کردند و با یراق و اسلحه جمعی کثیر بهم آوردند و به سر راه امیر سلمان در آمده بنیاد جنگ و جدال کردند و در یک لحظه قرا مقبل و قراچه بیک را که اقدام به محاربه کردند بر خاک هلاک انداختند و اسب امیر سلمان را سر زدند و او را هم دستگیر و مقید ساختند و به نوعی آن جماعت کینه و بغض امیر سلمان در دل داشتند که داعیه قتل از همان لحظه کردند اما بعضی مردم کاردان ایشان را از آن داعیه باز آوردند که قتل پادشاهان به شان امثال ما مردمان است و خصم او موسی چلبی او را از ما طالب و خواهان او را دست آویز و مقبله مطالب خود سازیم و مقصود اصلی خود را هم به این واسطه به وجه دلخواه بپردازیم اتفاقا درین غوغا و گفت و گو جمعی از لشکریان موسی چلبی که به ایلغار و سرعت از عقب امیر سلمان کرده بودند و راه به راه پی او را از عقب به این نزدیکی آورده به میان این جماعت رسیدند امیر سلمان را برحسب دلخواه خود گرفتار دیدند خبر گرفتاری او را به عرض موسی چلبی رسانیدند و بریدی به تعجیل به تبلیغ این بشارت به ادرنه دوانیدند. موسی چلبی قوین موسی را فی الحال به استقبال فرستاد و تیغ هلاک را از نیام انتقام آخته بدست موسی داد که موسی وار کار خود را به اظهار رسان و چنانچه معهود است سر امیر سلمان را به مقطع رسان و حکایه مشهور «فَوَكَّرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ» را در روزگار تازه گردان.

Kendilerine rehber olarak tutmuş oldukları sözde dev gibi bir Türkmen vardı ve onları yanlış yola sapmaktan koruyor ve karar kılınan yerlere hızlıca götürüyordu. Onun kara bahtı ve talihsizliğine işaret olarak, Merih ve Zuhal yıldızı yerine tüm devlet erkânından sadece Kara Makbel ve Karaca Bey'in

yanında olmaması yeterliydi. Emir Selman'ın yanlış tarafa götürülen rehber, onu yürüyerek Dilenci İli dedikleri bir yere götürdü. Aslında orada Emir Selman'ın zulmettiği ve Emir'in ölmesini mumla arayan mazlum bir grup olduğunu biliyordu. Sabaha karşı rehber, onları bir yere bırakıp derhal Emir Selman'ın kaçabileceği konusunda o topluluğu uyardı. Bu topluluk Emir Selman'ın kanına susamış olmalarına rağmen onun böyle aşağılanma ve esir alınmasını dua ve adaklarla istiyorlardı. Rehber, Musa Çelebi'nin yarın Emir Selman'ı kendilerinden isteyeceğini, eğer onu rahat bir şekilde esir alacakları durumunda ise büyük bir şekilde ödüllendirileceklerini söyleyerek tehdit edip zorladı. O topluluk da kabilesini ve atlarını hazırlayıp silahlarıyla beraber büyük bir birlik topladılar. Emir Selman'ın yolu üzerine gelip savaşa başladılar. Ansızın savaşımaya yeltenen Kara Makbel ve Karaca Bey'i öldürdüler. Emir Selman'ın atının boynunu vurup onu da yakalayıp esir aldılar. Bu topluluğun kalbinde Emir Selman'a karşı öyle bir kin ve nefret vardı ki hemen o anda öldürülmesini talep ettiler fakat bazı bilinçli kimseler onları bu taleplerinden vazgeçirip şöyle dediler: "Padişahları öldürmek tıpkı bizim gibi kimselerin şanına yakışır. Onun düşmanı Musa Çelebi, onu bizden istesin, onu isteyenleri kendi isteklerimiz için bir bahane kılalım ve bunun aracılığıyla kendi isteklerimizi gerçekleştirelim."

Bu bağışma ve konuşmalar sırasında aniden, yol boyu ta geriden bu yakınlar kadar onun izini süren ve dört nala sürüp Emir Selman'ın peşinde koşan Musa Çelebi'nin askerlerinden bir grup, bu topluluğun arasına vardılar. Emir Selman'ı tam da istedikleri gibi esir olarak görüp yakalanma haberini Musa Çelebi'ye ulaştırdılar. Bu müjdenin bildirilmesi için bir elçiyi aceleyle Edirne'ye yolladılar.

Musa Çelebi, kavinini hemen onu karşılamaya yolladı ve intikam kınından çıkardığı ölüm kılıcını elde çekili halde Musa'ya verdi ki Musa'ya yakışır gibi işini halledip uzlaşıldığı gibi Emir Selman'ın başını buraya getirsin ve "Musa ona bir yumruk vurdu ve hesabını gördü." diye bahsedilen meşhur olayı günümüzde yeniden yaşatsın.

Nuruosmaniye 3209, Altıncı Ketibe, Üçüncü Dâstân, v. 286a:

لاجرم بخواه و ناخواه از میر اعلی از حمزه بیك، امان طلب نمود و راه مراسله به تأکید عهد فیما بین ایشان انعقاد عقود موعود گشود؛ حمزه بیك سوگند به غلاظ و شداد یاد کرد که قصد هلاک او ننماید و بعد از تسلیم قلعه و خروج جنید به میان عساکر سلطان به غیر حمزه بیك، بعضی امراء عظام مثلی یحیی بیك و بلته اعلی و خلیل بیك به اتفاق مطارحه نمودند که ما را به این مفسد فاسد الاعتقاد مطلقاً عهد و سوگندی در میان نیفتاد و صلاح دولت سلطان و مصلحت اکثر مسلمانان در دفع افسد منافقان است، و معذک بخشی بیك تیمور تاش، دعوی قتل برادر خود بر او داشت، چرا که سنان بیك برادر او را پیش از آن به قتل آورده بود و با آن امراء عظام در قتل او به خون برادر مبالغه نمود، و بی‌این و مراجعت مشاورت حمزه بیك، سر آن سرفتنه روزگار با فرزند مفسد او از تن جدا کردند و عرضه داشت حقیقت حال و ماجرای کار را به امر ایشان به قدم خدام سلطان فرستادند، و رماد و فتنه و فساد را از آن عرصه بلاد بر باد فنا بردادند، و بعد از آن دیگر مطلقاً خللی ملکی از آن جانب به ظهور نرسید و تمام ممالک و قلاع به تصرف نواب درآمد که دل‌های سکینه آن بلاد به عدل سلطان آرمید.

İzmiroğlu, artık istese de istemese de Hamza Bey'den eman talep etti ve anlaşıldığı gibi yazışma yolu aralarında yazışma başladı. Hamza Bey onu öldürmeye yeltenmeyeceğine, acımasız ve güçlü melekler üstüne yemin etti. Kale teslim edilip Cüneyd'in, Hamza Bey haricinde sultanın askerleri arasında çıkmasından sonra, Yahya Bey, Belte Oğlu ve Halil Bey gibi bazı büyük komutanlar görüş birliğiyle şu noktaya vardılar: Bizim için bu inancı bozuk müfsitle hiçbir şekilde yemin ve anlaşma yapılmamıştır. Sultan'ın devletinin iyiliği ve müslümanların çoğunluğunun faydasına olan şey münafıkların en kötüsünü defetmektir. Ayrıca Bahşi Bey Timurtaş'ın, onunla kardeşinin öldürülmesi davası vardı. Çünkü Sinan Bey onun kardeşini ondan önce öldürmüştü ve o büyük komutanlarla birlikte onun ölümünde kardeşinin öldürmede aşırıya gitmişti. Hamza Bey'e danışıp izin almaksızın müfsit çocuğuyla beraber zamanın fitnecisinin kellesini kopardılar. Olan biteni ve olayın hakikatini onların emriyle

sultanın hizmetçileri aracılığıyla gönderdiler ve o belde topraklarındaki fitne fesatı yok edip bitirdiler. Ondan sonra da artık hiçbir şekilde o taraftan, ülke topraklarına hâle gelecek bir olay çıkmadı ve tüm memleket ve kaleler şehzadelerin tasarrufuna geçti ve o beldelerdeki huzurlu gönüller sultanın adaletiyle huzur buldu.

Esad Efendi 2199, Altıncı Ketîbe, Üçüncü Dâstân, v. 323a:

و فیما بین ایشان ابواب مراسله به توحق عبود و تاکید عقود بگشود، حمزه بیک مطلقاً قصد قتل و هلاک او ننماید، بعد از تسلیم قلعه و خروج از میر اغلی میان عساکر سلطانی بعضی امرا عظام که در آن لشکر رفیق حمزه بیک بودند، به بخشی بیک مثل ملته اغلی و خلیل بیک با یکدیگر اتفاق نمودند که چون ما را با این مقصد فساداً اعتقاد مطلقاً معاهده و ایمان به میان نیامده که قصد هلاک و رفع فساد او بکنیم و صلاح دولت سلطان و مصلحت امنیت مسلمانان در دفع این مفسدترین مخالفان و منافقان است و با وجود این اتفاق امرا بر دفع مشارالیه بخشی بیک دعوای خون برادر بر او داشت، چرا که سنان بیک برادر بخشی بیک حاکم آیدین ایلی بود، از میر اغلی جنید بر سنان خروج کرده او را گرفته بود و مقتل آورده و درین حال بخشی بیک در مقام انتقام در آمد و مشارالیه با آن هر دو سپهسالار متفق ترین قول و قرار شده بی مشاورت و مراجعت به حمزه بیک سر آن سر فتنه مفسدان را با پسرش قوت حسن ازین کُهِف ایشان جدا کرده سرش را به عدم خدم بارگاه سلطان فرستادند و رماد گردباد فساد و خاکستر فتنه و عناد را از عرصه مملکت بر باد دادند، و بنابران رای صایب آن اولیا دولت دیگر از آن ممر خالی به ملک و ملت نرسید و خواطر ساکنان و متوطیان آن جوانب به معدلت سلطانی.

Aralarında her iki tarafın da anlaştığı üzere yazışma yolu açıldı. Hamza Bey hiçbir surette onu öldürmeye yeltenmeyecekti. Kalenin teslimi ve İzmiroğlu'nun, Hazma Beyle arkadaş olan ordudaki büyük komutanlar arasına çıkmasından sonra, Melte Ala, Halil Bey gibi kimseler Bahşi Bey'le ittifak ettiler: Bizim bu itikatları bozan müfsitle hiçbir şekilde anlaşma ve eman durumu olmadığından onun bu bozgunculuğunu ortadan kaldırıp öldürelim. Sultanın devlet salahı ve Müslümanların emniyet maslahatına uygun olan, münafık ve muhaliflerin en bozguncusunu defetmektir. Komutanların bahsedilen kişiyi defetmek üzere yaptıkları bir ittifak olmasına rağmen Bahşi Bey'in onunla arasında kardeşinin kan davası vardı. Çünkü Bahşi Bey'in kardeşi Sinan Bey, Aydın ili hakimiydi. İzmiroğlu Cüneyd, Sinan'ın üstüne gitmiş ve onu tutup öldürmüştü. Bu durumda da Bahşi Bey intikam makamında olmuştu ve adı geçen kişi o her iki komutanla müttefik olmuş ve Hamza Bey'e danışıp sormaksızın o fitnenin başını oğlu Kuvvet Hasan Ezin Kehf ile beraber koparıp sultanın saray hizmetçileriyle sultana gönderdiler. Fesad ve fitne küllerinden bu memleketi temizlediler. Böylece millete ve topraklara bir hâle gelmedi ve orada yaşayan kimseler sultanın adaleti ile yaşadılar böylece.

Nuruosmaniye 3209, Altıncı Ketîbe, On İkinci Dâstân, v. 304a-304b:

بنابر این سنه اثني و اربعین و ثمان مائه سلطان مجاهد همگی لشکریان ممالک را به سپهسالاری عیسی بیک و لد اسحاق بیک به عزای ولایات ارناوت فرستاد و خود جهت بعضی مصالح دینی و مناظم ملکی در دارالسلطنة ادرنه ایستاد و بعد از توجه لشکر اسلام به اندک فرصتی در ممالک ارناوت مدخل نمودند، و یوماً قیوماً مساکن و بقاع و هیاکل صوامع و قلاع آنجا را تسخیر می‌فرمودند، چنانچه بر اکثر معضلات آن بلاد و اماکن ظفر و استیلا یافتند، و غانمیان نیز به اطراف مکامین و گریزگاه‌های ایشان راه یافته، در طلب غنیمت می‌شتافتند. تا آنکه همه مساکن سهلی و چلبی ایشان را به تهب و غارت به باد فنا بردادند و غنیمت‌های بی‌شمار و حساب از هر قسم حی و میت ستادند، و از جمله کنیزان و غلامان آن دیار که چون ماه نو همیشه انگشت نمای نظارند و نظارگیان حسن و جمالی را بر مثالی مشاهده، حور و غلامان بهشت موعود جلای آبصارند، بلکه به حقیقت پیکر خجسته خوبان آن دیار نمودار منظوران جنت و رضوان است و شیوه خوبی و دلبری محبوبان آن کشور مُحیر العقول هوشمندان.

1842 yılında tüm mücahitlerin sultanı, ülkenin dört bir yanındaki askerlerin, İshak Bey oğlu İsa Bey komutanlığında Arnavut Vilayeti gazasına gönderdi. Kendisi de bir takım dini maslahat ve ülkenin düzeni adına dârüssaltana Edirne'de kaldı. İslam ordusunun oraya yönelmesinden sonra kısa bir fırsatta Arnavut topraklarına giriş yaptılar. Günden güne oradaki meskenleri, türbeleri, ibadetgahtaki heykelleri

ve kaleleri ele geçiriyorlardı. O şehirler ve mekanları ele geçirmek zorlu olmasına rağmen başarılı olup ele geçirdiler. Ganimetçiler de oradaki mekân ve sığınaklara ulaşip ganimet talebiyle koşuşturuyorlardı. Böylece onların bütün mekanlarını yağmalayıp talan edip ölü ya da diri herkesten sayısız ganimet aldılar. Bir de bakanların daima parmakla gösterdiği o yeni aya benzeyen, güzel ve cemale bakanlar için vadedilen cennetin Gilman ve hurileri gibi gözlerin cılası, gerçekte o diyarın güzel ve kutlu bedenleri, cennet ve rıdvandan bir örnek olan ve o diyardaki akıllıları hayrete düşüren güzel ve dilberleri, o diyarın köle cariyelerini ele geçirdiler.

Esad Efendi 2199, Altıncı Ketîbe, On İkinci Dâstân, v. 342a:

بنأعلیه در شهر سنه اثنی و اربعین و ثمان مائه سلطان لشکریان و غازیان ممالک روم ایلی را به سپهسالاری عیسی بیک ولد اسحق بیک را به غزای مملکت ارناوت فرستاد و خود با خواص و اعیان دولت جهت نظام مصالح ملکی و دینی در دارالسلطنه ادرنه ایستاد بعد از توجه سپاه سلطانی و مجاهدان ملت مسلمانی به اندک فرصتی عیسی بیک و لشکریان رفیق که متوجه شده به ممالک ارناوت مدخل نمودند و یوما فیوما مساکن و بقاع و هیاکل و قلاع آنجا را تسخیر می‌فرمودند. به توفیق الاهی بر جمیع بلاد و اماکن معتبره آنجا ظفر و استیلا یافتند و تمامی آن ممالک را آن لشکر اسلام نهب و غارت به باد فنا برداد و اموال و اسباب بی شماره و حساب بدست غانمان غنایم افتاد و از کنیزان و غلامان آن دیار که چون ماه نو همیشه انگشت نمای نظاراند و نظارگیان حسن و جمال را بر مثال مشاهده حور و غلمان بهشت عدن جلای ابصاراند بلکه به حقیقت در عالم صورت پیکر خجسته خویان آن دیار نمودار منظور آن جنت و رضوان است و شیوه خوبی و دلبری منظور آن ولایت.

1842 yılındaki aylardan birinde Sultan, Rumeli topraklarındaki savaşçı ve askerleri İshak Bey oğlu İsa Bey komutanlığında Arnavut memleketine gazaya gönderdi ve kendisi de devlet eşrafı ve büyükleri ile din ve ülke düzeni menfaatleri sebebiyle dârüssaltana Edirne'de durdu. Müslüman milletin mücahitleri ve sultanın ordusu oraya doğru yöneldikten sonra kısa bir sürede Arnavut topraklarına doğru yola koyulan İsa Bey ve arkadaş askerleri oraya giriş yaptılar. Günden güne oradaki meskenler, türbeler, heykeller ve kaleleri ele geçiriyorlardı. Allah'ın yardımıyla oranın tüm kıymetli mekanları ve beldelerini ele geçirdiler ve o beldelerin tamamını o İslam ordusu talan edip yağmaladı. Sayısız mal mülk, bakanlar tarafından yeni ay gibi sürekli elle gösterilen, güzelliğe bakanlar için Adn cennetindeki gilman ve huriler gibi gözlerin cılası olan, ya da gerçekte o diyarın güzel ve kutlu bedenleri, cennet ve rıdvandan bir örnek olan ve o topraklardaki akılları hayrete düşüren güzel ve dilber, o diyarın köle ve cariyeleri, ganimet isteyenlerin eline geçti.

Nuruosmaniye 3209, Altıncı Ketîbe, Yirmi İkinci Dâstân, v. 326a:

چنانچه القصه؛ سلطان کشور مراد بنابر تحقق به آن صفات اُیُوت حقیقی و جهت تحقیق دواعی تربیت آن خَلَف تحقیقی با ارکان دولت و اعیان حضرت در باب کدخدایی فرزند مؤید سلطان مَحْمَد مشاورتی و مُراجعتی فرمود و هر کس از خواص مجلس سلطانی یکی از مخدراتِ حورانجَاد را یاد می‌آوردند، و هر کدام یکی از دختران پریزادِ ملوک و سلاطین اطراف را نامزد می‌کردند. خلیل پاشا وزیر به حسن تدبیر و تقریر دلپذیر درین امر مصلحتی معقول برانگیخت، و در تعیین آن مخطوبه دلخواه پادشاه هر گونه تملیحات و تملیحات در سخن درآمیخت.

Anlatıldığına göre Sultan Murad hakiki anlamda babalık sıfatlarının gerçekleşmesi adına, halefin terbiye edilme konusundaki istekleri incelemek için, devlet erkani ve kendi eşrafıyla Sultan Mehmet'in başarılı oğlunun kethüda olması hakkında bir görüş alışverişinde bulundu. Sultan meclisindeki büyüklerden her biri, namuslu güzel kadınları hatırlayıp her biri civardaki melik ve sultanların güzel kızlarından önerilerde bulunuyorlardı. Vezir Halil Paşa bu konuda güzel bir düşünceyle ve güzel bir beyanla makul bir görüş ortaya attı ve padişahın evlenmek istediği o kişinin belirlenmesi hususunda türlü türlü imaları ve güzel ifadeleri sözlerine ekledi.

Esad Efendi 2199, Altıncı Ketîbe, Yirmi İkinci Dâstân, v. 365b ve 366a:

القصة سلطان کشور مراد بنابر ملاحظه این مقدمات و به داعیه به مشیت این دواعی و مهمات، با ارکان دولت و اعیان حضرت خود در باب کدخدایی خلف صدق و فرزند موید سلطان محمد مشاورت و مجاورتی می‌فرمود و هرکدام از حاضران مجلس یکی از مخدرات حورا نجاد را به آدمی می‌آوردند و یکی از دختران پری زاد ملوک و سلاطین اطراف را ذکر می‌کردند. خلیل پاشا وزیر به حسن تغییر و تقریر دلپذیر درین مقصود همایون مصلحتی معقول برانگیخت و درین اندیشه هر نوع تملیحات تعیین محبوه دلخواه جهت همسری پادشاه هرگونه تملیحات در هم.

Anlatıldığına göre Sultan Murad, bu bilgileri değerlendirme, talepleri ve önemli konuları görüşmek için devlet erkânı ve kendi eşrafı ile beraber dürüst halef ve Sultan Mahmut'un oğlunun muhtarlığı konusunda devlet erkânı ile istişare ediyordu. Mecliste olanlardan her biri civardaki sultan ve meliklerin güzel kızlarından birini söylüyorlardı. Vezir Halil Paşa bu kutlu niyetin olduğu mecliste güzel bir beyanla makul bir öneride bulundu ve bu düşüncesini beyanda ise padişaha eş olmasını istediği sevgilinin tayin edilmesi hususunda türlü türlü güzel sözler ve imalar vardı.

Sonuç

İdris-i Bidlîsî'nin kaleme aldığı Heşt Bihişt isimli kronik eser Osmanlı tarih kaynakları arasında önemli bir yere sahiptir. Şimdiye kadar çeşitli dönemlerde bazı araştırmacıların üzerinde çalışmalar yürüttükleri ve kısmen Türkçe'ye çevirdikleri bu eserin tashihiinde kullanılan nüshalar arasında müsvedde olduğu kabul edilen Esad Efendi 2199 nüshasından pek istifade edilmediği görülmüştür. Doğrusu Bidlîsî'nin gerek saraydaki vakanüvislerin eleştirileri ve gerekse hükümdarlarla geliştirdiği patronaj ilişkilerinin neticesinde temize çekilen nüshada birçok değişikliğe gittiği bu iki nüsha arasındaki farklılıklardan somut bir şekilde anlamak mümkündür.

Bidlîsî bir taraftan anlatımını daha sadeleştirirken cümlelerindeki karmaşıklıkları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bununla birlikte metnin dili barındırdığı çokça Arapça ifadeler ve kavramların yanı sıra Bidlîsî'nin başvurduğu edebi sanatlar ve cümlelerin bir hayli uzun oluşu metnin anlaşılması güçleştirmektedir. Mülleifin bizzat istinsah ettiği veya istinsahına gözetmenlik ettiği nüshalarda gözden kaçırdığı bazı eksiklikler müsvedde nüsha olan Esad Efendi 2199 nüshasına başvurularak giderilebilir. Bu çalışmanın ışığında müsvedde nüsha olan Esad Efendi 2199 nüshasının bundan sonra Heşt Bihişt üzerine çalışma yapacak araştırmacılar tarafından daha çok yararlanılarak daha nitelikli tashihli metinlerin ortaya çıkmasındaki öneminin ortaya çıkmıştır.

Müellif tarafından kaleme alınmış olan biri müsvedde diğeri istinsah edilirken temize çekilmiş olan iki temel nüshadan yararlanılarak hazırlanmış olan bu çalışma neticesinde:

- Müellif eserinde saraydaki vakanüvislerin eleştirilerini yersiz bulduğunu ve söz konusu eleştirilerin maksatlı ve kıskançlıktan kaynaklandığının altını çizmiş olsa da temize çekilen nüshada mezkûr eleştirileri dikkate aldığı ve önemli değişikliklere gittiği tespit edilmiştir.
- Bazen sayfalarda paragraflar hâlinde verilen nüsha farkları, müellifin eserini temize çekerken tashih amaçlı müdahale ve değişikliklerinin boyutunu gözler önüne sermiştir. Bu durum, metnin istinsahı ve temize çekilirken yapılan değişikliklerin boyutunu gözler önüne sermiştir.
- Müellif kimi zaman E nüshasında kullandığı şiirleri kimi zaman da yararlandığı ayetleri N nüshasında değiştirmiştir. Bunu da metinde yaptığı değişikliklere uygun olarak gerçekleştirmiştir.

- Arapça'ya da vakıf olan müellif Farsça şiirlerin yanı sıra birçok yerde Arap şairlerin şiirlerinden de istifade etmiştir.
- Müellif belirttiği üzere eserini salt bir tarih kitabı olarak değil imparatorluğa layık edebi bir eser olarak ortaya koymuştur. Ancak tarihi bir kaynaktan ziyade edebi bir gösteriye dönüştürmeye çalıştığı eserin dili bir hayli ağırlaşmış ve Saray erkanının ve ilgililerinin sert eleştirilerine maruz kalmasına neden olmuştur. Nitekim söz konusu eleştiriler büyük oranda haklılık payına sahiptir. Zira eser bizzat müellif tarafından temize çekilmiş olmasına rağmen halen kullandığı dilin ve birçok kavramın anlaşılmasında güçlükler yaşanmaktadır.
- Müellif E nüshasında dâstânların sıralamasında yapmış olduğu hataları temyiz edilmiş olan N nüshasında düzeltmiştir.
- Son olarak Heşt Bihişt'i çalışan araştırmacı ve akademisyenlerin muhtemelen müsvedde nüsha olan E nüshası ile diğer nüshalar arasındaki aşırı farklılıklardan dolayı bu nüshadan uzak durdukları anlaşılmıştır. Oysa Bidlîsî'ye yöneltilen eleştirilerin isabetli olup olmadığı veya patronaj ilişkilerinin metnin inşasında ne denli etkili olduğunu anlamak için en somut delil E nüshası ile diğer temize çekilmiş nüshalarının karşılaştırmasından geçmektedir.

Kaynakça

- Genç, V. (2019). *Acem'den Rum'a: İdris-İ Bidlîsî'nin Hayatı, Tarihçiliği ve Heşt Behiş'tin II. Bayezid Kısım (1481-1512)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Imazawa, K. (2005). İdris-i Bitlisî'nin Heşt Bihişt'inin İki Tip Nüshası Üzerine Bir İnceleme, *BELLETEN*, Cilt 69, Sayı 256, 859 – 896.
- Orhan B. (2000). İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behiş'tinin Hatimesi. Doktora Tezi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.
- Özcan, A. (1998). Heşt Bihişt. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 17, 271-273.
- Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2199 Nüshası
- Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmaniye 3209 Nüshası
- Yıldırım, İ. M. (2013). *Heşt Behiş VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmet Devri (1451-1481)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.